

НЕПРЕТЕНЦИОЗНО ЗАГЛАВИЕ НА АКТУАЛНО И ЗНАЧИМО ИЗСЛЕДВАНЕ

Професионален интерес към инвестициите в човека нямам, но като дългогодишен университетски преподавател с удоволствие прочетох книгата на доц. д-р Ат. Казаков¹ и намирам за свой дълг да привлека вниманието на читателите върху нея, като резюмирам проблемите, които авторът изследва.

Още в глава първа - *“Увод в теорията за човешкия капитал”*, доц. Казаков възприема една по-широка трактовка на категорията, която включва акумулираното знание като общо достояние на човечеството, познанието и опита на равнище индивид, самия човек, здравния му статус като ресурс на обществената и икономическата среда. Грешка е “инвестиционният процес да се свежда само и единствено до формалното образование”. Старата максима “да вземем максимално възможното от природата” е заменена с правилото “човекът да се впише оптимално в заобикалящата ни среда”. Разглеждайки човека като единство на “биологична и социално-психологическа организация”, авторът възприема подход, който му дава възможност да обясни по-добре пределните величини при тяхното приложение към човешкия капитал, например подредбата им в потребителския процес, която е биологично детерминирана (с. 18).

Човекът и човешкият капитал “са обект и субект на общественото взаимодействие, чието основно проявление е възпроизводството на населението като биологичен вид... Благодарение на заложената в човека способност да взаимодейства в групата е възможно да се развие и комуникативната функция на пазара.” Един от принципните подходи при извеждането на понятието човешки капитал е съобразяването с качествените характеристики на индивида и човешките съвкупности в резултат от реализираното въздействие върху тях във времето. Много проекции на човешкия капитал са свързани с целенасоченото действие на индивида, например трудовата му дейност. Това, което “икономическата теория нарича факторна услуга, е израз на взаимодействието между човека и природата”(с. 23).

Човешките ресурси имат своя икономика, организация и управление. Тези три стълба се намират в тясно единство. Икономиката на човешките ресурси акцентира върху производството, разпределението и размяната, които ги формират. Когато коментираме проблемите на производството, трябва да поставим въпроса не е ли производството на човека в основата на всички елементи на производствената среда изобщо. Най-голяма грешка обаче би било *“формирането на човешкия капитал да свеждаме само до икономика”* (с. 28).

¹ *Атанас Казаков. Човешкият капитал. С., Изд. “Стопанство”, 2001 г.*

Верен на възприетия подход, доц. Казаков не свежда човешкия капитал само до отделния индивид. Средата, в която той се формира, е икономиката и цялото население. Преструктурирането на населението, неравномерността на неговия прираст по време и региони се отразява върху устойчивостта на растежа, а той, при равни други условия, детерминира динамиката на човешкия капитал. Ето защо, пише авторът, “е много важно изучаването на зависимостите между населението и икономиката. Обществото е длъжно да се ангажира с подходяща стратегия за развитие на интегритета между двете променливи... Някои развити страни, например САЩ, консумират повече кислород, отколкото се произвежда на тяхната територия, и потребяват повече енергия на единица жизнено равнище. Стандартът, постигнат в най-богатите нации, не може да бъде реализиран от цялото население на планетата, защото най-малко няма да стигнат енергийните ресурси” (с. 41).

В логиката на този подход към човешкия капитал авторът интерпретира влиянието на демографско-икономическата верига върху националния макро-икономически модел и трансферната система - здравно, пенсионно и социално осигуряване, и прави нов прочит на малтусианската концепция за народонаселението. В края на глава втора поставя въпроса - може ли глобализацията да се окаже слаба страна на икономическото развитие, която сега се афишира като силна? И отговаря: може, ако растежът на населението не се оптимизира спрямо жизненото равнище и БВП на човек от населението, ако не се приложи глобален подход към проблемите на човешкия капитал - урбанизация, производство на продоволствие, гъстота и миграция на населението, ако продължава да се възпроизвежда порочният кръг на бедността в цели континенти.

Глава трета “Основни измерения на човешкия капитал” е фокусирана върху набор от най-актуалните проблеми, свързани с инвестициите в човека - човешкия капитал и познанието, определящата роля на човешкия капитал по отношение на физическия, амортизациите на човешкия капитал, мобилността и жизнения цикъл на индивида, непрекъсваемостта на инвестиционния процес и неговата консервативност.

“Общата формула на капитала, пише авторът, би могла да изглежда така: *индивид с даден статус - инвестиции в него - промяна в свойствата и статуса на индивида*, които го правят по-ценен в личностен и по-социален в икономически план”(с. 61).

Брутните инвестиции в човешкия капитал трябва да включват и разходите за покриване на неговата амортизация, а тя е свързана и с въздействието на макросредата върху статуса на човека, жизнения му цикъл и времевите периоди на инвестициите в образованието и обучението. Времетраенето на задължителното формално образование през последните 100-150 години непрестанно е нараствало. И доц Казаков основателно повдига въпроса: “Докога това ще продължава? Не може да си представим абсолютна самоцелност на инвестиционния процес, при който индивидът

само ще акумулира знания посредством образователния процес. Трябва да се съчетават периодите на инвестиране и на неговото отдаване, още повече, че и при формирането на човешкия капитал протича процес на амортизация.”

Инвестициите в човека са толкова важни, че не могат да бъдат решавани само от пазарните механизми. Мобилността на човешкия капитал е необходима негова характеристика, за да може той да комуникира с останалите елементи на капитала и със социалните групи. Но с това е свързано и изтичането му, а с него и необходимостта от пресмятане на алтернативните разходи, защото обществото е правило разходи, без те да са възмездени.

Външната мобилност (изтичането) не бива да се оценява едностранно. Обществото трябва да отчита и социалната изгода от емиграцията. Ползите и алтернативните разходи могат да бъдат пресмятани, когато се знаят входно-изходните потоци. Емигриралите не създават БВП, но това става и когато на територията на страната функционират чуждестранни фирми. При емигрантите отложеното потребление може някога да се върне в страната. И авторът анализира множество конкретни факти за България. Сега у нас пазарът на образователни услуги дава заявка за инвестиции у човека, докато пазарът на труда стагнира и свива потреблението на човешки капитал. Технологичното време при образователните услуги и отдаването на инвестиции обаче трябва да отчита и времевите лагове.

Поради важността на човешкия капитал, подчертава авторът, *инвестиционният процес не може да бъде оставен без стратегия*, още повече, че инвеститори са освен семейството още фирмите и държавата. За да се формира човешки капитал от високо качество, предварително условие е наличието на висока интелигентност. Но това зависи от качеството на образователната система, която инвестира държавата. Ограмотената и образована нация е в състояние да решава качествено по сложни задачи, да прилага високи технологии, вкл. и технологии на ново качество на живот (с. 92).

Пазарните модели на човешкия капитал се модифицират и усложняват от критерия време. “Както не бива да се обърква географската зона със сорта на подходящите сортове семена за всеки пояс, така и *инвестициите у човека не бива да бъдат в дисонанс с възрастовата характеристика на индивидите*. Това има пряко отношение към тяхната възвръщаемост, която е критерий и за решаването да се инвестира или не” (с. 99).

При несъответствие в качеството на физическия и човешкия капитал обществената производителност и възвръщаемостта е по-ниска. Противоречието идва от обстоятелството, че субектите на двата инвестиционни процеса са едни и същи. При човешкия капитал в началното образование основните инвеститори са семействата. Частните инвеститори са разпространени масово при по-високите стадии на неговото формиране.

Авторът въвежда нова парадигма при оценката на инвестициите в човека. *“Всичко около човека в някаква форма е инвестиционен процес,*

който може да даде неподозирани в миналото шансове. Характерен пример са инвестициите в организационно-управленско умение, които изискват инвеститорите на фирмено и държавно равнище постоянно да отчитат моралното остаряване на човешкия капитал” (с. 110). Той изгражда и елементарен модел на човешкия капитал, като подрежда обектите на инвестициите - основно, средно и висше образование, разположени по време, и за всяко равнище дефинира кои инвестиции са преобладаващи, незначителни или твърде слаби - семейните, фирмените или държавните (с. 115). След това прави финансов анализ на инвестициите. Особено значение придава на алтернативните разходи, които се появяват след началото на трудоспособната възраст, т.е. на пропуснатите доходи, които биха били заработени, ако не се инвестира в образование.

“Формирането на човешкия капитал, пише той, има висока алтернативна цена, защото винаги трябва да си задаваме въпроса какво губим, като печелим нещо. *Финализирането на инвестициите в човешкия капитал задължително включва и алтернативните разходи*, които имат тенденция да нарастват в началото на трудовата кариера” (с. 126).

От гледна точка на предпочитанията има периоди, когато инвестициите в човека нямат особена възвръщаемост и са нежелани, и други, когато са ефективни и желани. Това е много важно за изработване на надеждна стратегия от инвеститорите (семейството, предприемачите и държавата). Доц. Казаков прави анализа, разполагайки предпочитанията по възрастовите граници на социалните групи. Значимо е неговото заключение, че *“продължителната стагнация не е основание за ограничаване на образователните инвестиции, защото това залага декапитализация на най-важния ресурс на обществото*. Не бива да се изчаква нормализация на икономиката и тогава да се инвестира, защото за някои поколения вече ще е минало времето. Абсурдно е да се отлагат инвестициите и по съображение, че няма пазар за специалистите. Времевете предпочитания имат характер на императив” (с. 129).

Глава четвърта завършва с параграф *“Необходимост от дисконтиране”*, защото всички парични потоци имат времеви аспект - паричният ресурс днес е по-стойностен, отколкото в бъдеще. Дисконтирането по принцип е универсален подход, но при човешкия капитал има особености. Обикновено като базов се приема първият период на инвестиране и към него се привеждат останалите. Така бъдещите разходни потоци чрез дисконтиране се приравняват към сегашната им стойност. Потокът възраст-доход е възходящ и има своя максимум според спецификата на професията. Пропуснатият доход като израз на алтернативните разходи има тенденция да нараства. Като се сумират преките и алтернативните разходи, се намират общите инвестиционни разходи за съответното образователно равнище.

След подобни разсъждения авторът построява графичната функция на преките и алтернативните разходи. Подхождайки професионално, той

предлага и съответни модели за пресмятане на алтернативните разходи при наличие на пълна заетост, ниска или висока циклична безработица, както и при презумпцията, че по време на инвестициите обучаващият се реализира и доход. По-сложно е моделирането на инвестициите в човешкия капитал при непрекъснато съчетаване на разходите с доходи и съответни равнища на алтернативните разходи. За оценката на инвестиционните решения голямо значение има обстоятелството, че трудовият пазар по специфичен начин комуникира с този на образователните услуги.

За изработването на ефективна стратегия за инвестициите в човешки капитал е важно да има надеждна методика за измерване на прираста на дохода като разлика между две величини – дохода, заработан след инвестициите на всяко тяхно равнище, и този, получаван без инвестиции през въпросния период. Авторът изразява становище, че трябва да се елиминира трансферираният доход (социалните доплащания). Необходимо е обаче да се прави разлика между дохода и ползата от инвестициите в човека. В ползата влиза и немонетарната изгода, за която силен фактор е субективната оценка на индивида.

В книгата са проиграни графично различни ситуации на приходи и инвестиционни разходи в човешкия капитал - по вертикалата са нанесени хипотетични стойности на доходите и алтернативните разходи, а по хоризонталата - времевите периоди на образованието, разположени по вид и възрастови групи. Анализът е разположен върху теорията за видовете разходи - преки, косвени, алтернативни. Авторът прави заключение, че *“инвестициите в човешкия капитал не могат да имат неизменна или още повече нарастваща възвръщаемост. Тя има постепенна или монотонно намаляваща функция във времето”* (с. 155).

Върху бъдещия поток от доходи оказват влияние и някои рискови фактори - здравният статус на индивида и външната среда, системата на здравеопазване и макрополитиката. Върху нормата на възвръщаемост влияе и диференциацията на доходите. Тя е по-висока между средното и висшето равнище на инвестиционния процес, което трябва да се наблюдава и от гледна точка на обществената полза от инвестициите в човека. По-високият интелектуален статус благодарение на инвестициите намалява риска от безработица и повишава гъвкавостта на пазарната среда, което е една от най-значимите характеристики на развитата пазарна икономика. Инвестициите в човека променят социалната среда и намаляват дистанцията между бедни и богати. Те потискат криминогенната обстановка, защото образованият се страхува да не си загуби статуса, ако бъде разкрито престъплението, за разлика от необразования, който няма спирачката на алтернативните разходи и загубата на социален статус. Понякога необразованият печели повече, когато заради престъпления отива в затвора, защото алтернативните му разходи са отрицателна величина.

Глава шеста е посветена на *"Инвестициите в човешки капитал и разпределението на доходите"*. Както зад разходите, така и зад приходите при инвестиционния процес в човека стоят мощни разпределителни потоци. Съпоставяйки двата потока, доц. Казаков стига до заключение, че нормата на възвръщаемост от инвестициите в човека спада, защото законът за намаляващата възвръщаемост е универсален. При тези инвестиции обаче има и специфична дилема - съотношението между времето за обучение и времето за работа. Намаляващата норма на възвръщаемост определя и т.нар. образователни цикли. Конструиран е и равновесен модел, в който се отчита взаимодействието между нормата на възвръщаемост и лихвения процент. В основата му е положено универсалното правило - при печеливши инвестиции $r > i$, а при губещи $r < i$ (r е възвръщаемостта, i - лихвеният процент).

Особено внимание заслужава анализът на тенденцията към изравняване на нормата на възвръщаемост на инвестициите в човешкия и във физическия капитал. Като правило повече инвестиционни ресурси се насочват там, където тя е по-висока. Но тогава за другите инвестиции тя намалява, а това предизвиква спадане и на общата норма на печалба, защото при тези два вида инвестиции не е възможно намаляването и нарастването взаимно да се уравновесяват.

"Следователно налице е специфичен пазарен регулаторен механизъм, според който от всеки инвестиция се очаква еднаква възвръщаемост. Анализът има актуална значимост, защото при съвременните високотехнологични производства е нужно и качествено равнище на инвестициите в човека. Ако няма равновесие, обществото ще реализира големи загуби. Двете норми тясно си взаимодействат" (с. 185).

Към автора на книгата имам и някои пожелания. В сегашния си вид тя представлява предимно концептуален анализ на категорията човешки капитал и съпътстващия го инвестиционен процес. Следващата стъпка в избраното направление би трябвало да бъде конкретният анализ на процеса в България. Спорадичните позовавания на факти от съвременната история на страната би трябвало да станат център-издание. Доц. Казаков би могъл да защити емпирично своите тези, с които сега предизвиква читателския интерес, например амортизацията на човешкия капитал у нас, намаляващата му възвръщаемост, декапитализацията на правените инвестиции и количествените показатели за тяхната динамика на трите равнища - семейство, фирми, държава. С подобен анализ би отговорил на актуалния въпрос за мястото на България сред държавите, с които искаме да се интегрираме.

Проф. д-р ик. н. Стоядин Савов